

شیوه نگارش تاریخ محلی در نمونه تاریخ محلی سیسیل Paradigm of local history the case Sicily in medieval (۸۰۰-۱۱۰۰)

دکتر محمد رضا شهیدی پاک^۱

^۱ دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکز

چکیده

تاریخ محلی در شکل بررسی تاریخ اجتماعی و جغرافیای تاریخی در بسیاری از مصادر قرون وسطی تولید شده است و بخشی از میراث تاریخ نگاری ایرانی و اسلامی و عربی در قرون وسطی است. از یعقوبی و ابن حوقل و مقدسی تا یاقوت که نخستین دایره المعارف تاریخ محلی را عرضه کرده است، مجموعه های کاملی از موضوعات اصلی تاریخ محلی را در اختیار آیندگان قرار داده اند. یکی از موارد ویژه تاریخ محلی سیسیل است. اخبار گوناگون صقلیه در مصادر اسلامی به طور بسیار واضح و جامع منعکس شده است. بر اساس این اطلاعات نمونه برتری از تاریخ محلی قابل نگارش است. پژوهش حاضر نشان می دهد که تاریخ نگاری مصادر اسلامی از سیسیل مواد مناسب و کافی فهم تاریخ محلی و تاریخ اجتماعی را ارائه کرده است و الگوی نگارش جغرافیای تاریخی و تاریخ محلی است. ابن حوقل (۹۸۸) جغرافی دان نمونه در نگارش جغرافیای تاریخی است که صوره الارض او مواد خام و اصلی تاریخ اجتماعی و الگوی نگارش تاریخ محلی بویژه در مورد سیسیل است. در تقسیم بندی کنونی کشور ایتالیا، سیسیل همچنان یکی از پنج ایالت و ناحیه مهم آن کشور است که دارای موقعیت محلی خاص است، زیرا سیسیل معاصر دارای حکومت و قوه مجریه مخصوص به خود است و جمعیت پنج میلیونی امروز سیسیل مرکب از نژادهای باستانی فراوان و گوناگون است که فرهنگ آداب و رسوم و بشره و قیافه و پوشاک و عادات خود را حفظ کرده اند. در منابع اسلامی این خصوصیت منحصر به فرد سیسیل در تاریخ محلی مورد توجه راویان آن قرار گرفته است و آنها عناصر اصلی تاریخ نگاری محلی از یک شهر و ناحیه خاص را در مورد صقلیه به شکل کامل آورده اند. پژوهش حاضر تاریخ محلی صقلیه در دوره اسلامی است که حدود دویست سال طول کشیده است. این تاریخ محلی وصف ناحیه ای صقلیه براساس الگوهای جهانی تاریخ محلی نگاری صورت گرفته است. پژوهش حاضر تدوین بخشی از کتاب نقد و بررسی مصادر، مآخذ و منابع تاریخ نگاری در غرب اسلامی افریقای، مغرب و آندلس است که حکایت از این دارد مصادر و منابع و مآخذ و اسناد و مکاتیب و آثار اسلامی قرون وسطی پیشگام تولید تاریخ محلی و تاریخ اجتماعی و جغرافیای تاریخی بوده اند.

واژه های کلیدی: صقلیه، سیسیل، تاریخ محلی، ابن حوقل، تاریخ اجتماعی، جغرافیای تاریخی

۱- رئوس موضوعات تاریخ محلی در تاریخ محلی سیسیل :

تاریخ محلی اطلاعات کاملی از تاریخ اجتماعی و تغییرات متنوع جامعه است که با تفاسیر جغرافیایی همراه شده است. در این سبک تاریخنگاری موضوعات گوناگونی جزو ارکان آن است که بوسیله محقق مورد بررسی و تحلیل قرار می گیرد. برخی از مهم ترین موارد که در تاریخ محلی در جهان تاریخ نگاری معمول بوده عبارت است از: ۱-آموزش؛ ۲. محصولات و تولیدات؛ ۳. اماکن مقدس؛ ۴. زبان و گویش محلی؛ ۴. تشکیلات اداری؛ ۶. مسالک و شهرها؛ ۷. مشاهیر و خانواده ها؛ ۸. دول و امارات و حاکمان محلی؛ ۹. مذاهب و فرق؛ ۱۰. آب و آبیاری؛ ۱۱. تاریخ سیاسی و جغرافیای تاریخی؛ ۱۲. مشاغل و حرف و صنایع.

۲- سیسیل در ارشیو منابع اسلامی در قرون وسطی :

در بین تألیفات اسلامی قرون وسطا در شرق و غرب اسلامی چهار گزارش مستقیم در رابطه با اخبار محلی سیسیل قابل توجه است: ۱. گزارش ابن حوقل مبتنی بر اخبار شفاهی است که مایه اصلی تاریخ محلی است. ۲. گزارش ادیسی که حدود صد سال پس از سقوط صقلیه، در سیسیل به سر می برده است. به واقعیت بسیار نزدیک است و براساس مشاهدات یک شهروند سیسیلی است و با دید مثبت به صقلیه در ایام پادشاهی رجار نگاه کرده است و از انتقادات ابن حوقل از اخلاق و فرهنگ پایین مردم صقلیه خالی است. ۳- گزارش شرقی یاقوت که مکمل گزارش های پیشین مغربی از سیسیل است و مبتنی بر گزارش های ابن حوقل و کتاب مفقود تاریخ صقلیه است که خود از نخستین کتب تاریخ محلی است که مورخان اسلامی معاصر با حضور مسلمانان در صقلیه، نوشته اند. ۴- ابن فضل الله قلعه های صقلیه را با نام آنها ذکر کرده است.

۳- ابن حوقل و پردازش کامل تاریخ محلی در نمونه سیسیل عناوین تاریخ محلی در صوره الارض ابن حوقل :

تاریخ محلی صقلیه در مفهوم واقعی آن به وسیله ابن حوقل بیان شده است زیرا او همه عناوین تاریخ محلی را براساس نقل شفاهی و مذاکره با مردم سیسیل و حضور در محل و همراه با آمارگیری و ارائه اخبار کمی و کیف در محل و نقل شخصی و شفاهی خودش آورده است.

۱- ۳- خطط نگاری ابن حوقل در محلات بلرم:

ابن حوقل پس از وصف کلی جزیره، ابتدا به بیان شهر بلرم قصبه و مرکز صقلیه پرداخته است و می نویسد: بلرم مرکز جزیره صقلیه دارای پنج مرحله متصل به هم است. که مرز بین آنها کاملاً مشخص است این بیان ابن حوقل خطط نگاری صقلیه دوره اسلامی است و می توان از ابن حوقل به عنوان یکی از پیشوایان خطط نگاری یاد کرد. او پنج محله در بلرم نام برده است او می نویسد، بلرم در ساحل دریا است و دارای پنج قسمت و محله و حاره (خمسه حارات است).

۲-۳- ابن حوقل وصف محلی بازار- آموزش، انسان شناسی فرهنگی سیسیل :

از جمله وصف ابن حوقل از بازار بلرم و نقاط مهم تجمع در آنجا است. از نقاط مهم تاریخ محلی توجه به نظام آموزشی و عناصر مادی و انسانی آن در هر محل و منطقه است و از کارهای ارزشمند ابن حوقل هنگام اقامت و سفر و سیر با عبرت و دقت در سیسیل گزارش و تحلیل و نقد آموزش و سنن تعلیم و تربیت و ارکان آن معلم و دانشجویان در صقلیه عصر فاطمی و وابسته آنها از امرای سلسله نیمه مستقل کلبی است. ابن حوقل در انسان شناسی فرهنگی جزیره سیسیل می نویسد. کار غالب مردم جزیره معلمی است.

۴- تاریخ سیاسی قدرت های حاکم، ظهور و افول قدرت در سیسیل:

۴-۱- برخورد دولت ها در سیسیل از اغا لبه تا فاطمیان

از ارکان تاریخ محلی نگارش جغرافیای تاریخی یک محل کوچک براساس رفت و آمد دولت ها در آنجا است. ویژگی این وصف جغرافیای تاریخی تکیه بر تنازع قدرت های بزرگ جهانی در یک محل کوچک است که در اختیار داشتن آن می تواند سرنوشت ملل و دول و ادیان و مذاهب را تغییر دهد. در این الگوی تاریخ نگاری محلی منابع اسلامی تاریخ سیاسی سیسیل را در چارچوب نزاع قدرت های جهانی قرون وسطا یعنی خلافت امویان اندلس، خلافت عباسیان و خلافت فاطمیان و بیزانس و نیروهای غرب مسیحی از اقسام ملل فرنگ نوشته اند. مصادر اسلامی به صورت سال شمار اخبار فتح صقلیه از نیمه نخست قرن اول هجری از سال ۳۳ق تا آغاز فتح آن در ۲۱۲ق به وسیله اسد بن فرات و فرغلوش اندلسی را نوشته اند. به تدریج تا سال ۲۶۱ق سراسر صقلیه یک جزیره کاملاً اسلامی در قلب مدیترانه شد و زمینه برای تاسیس دولت محلی در آن آماده شد. با فتح افریقیه به وسیله فاطمیان و تأسیس خلافت فاطمی در غرب جهان اسلام، صقلیه پایگاه اسلام و تشیع در مدیترانه به وسیله فاطمیان شد، عیدالله مهدی بنیانگذار خلافت فاطمی در سال ۲۹۶ق حسن بن احمد را به عنوان والی فاطمی به سیسیل فرستاد و او تا سال ۳۵۳ق والی فاطمی سیسیل بود. ده تن از امرای دولت کلبیان از سال ۳۴۰-۳۶۴ق در سیسیل حکومت کردند. دوره آنها دوره استقرا و آرامش و تولید فرهنگ و تمدن اسلامی در سیسیل است که حدود نود سال طول کشید. دولت محلی کلبیان پس از حدود نود سال حکومت در سیسیل سقوط کرد.

۲-۴- فهرست نگاری و لاه در تاریخ محلی: والیان سیسیل در عصر اسلامی

یکی از ارکان تاریخ محلی نگارش فهرست امیران و والیان محلی است. در متون اسلامی فهرستی نگاری والیان اغلبی و والیان فاطمی و بنی زیری و کلبیان در صقلیه ذکر شده است؛ و این نوع گزارش از میراث تاریخ نگاری محلی در غرب اسلامی است که به اسامی والیان پرداخته است. از وجوه مهم تاریخ محلی والی نگاری و ذکر منظم اسامی امرا والیان محلی و فهرست حاکمان بومی و محلی در آن منطقه است. بیان تاریخ نصب و عزل آنها و علل آن و شرایط و شایستگی ها و شیوه گزینش حاکمان محلی و محدوده زمانی و مکانی امارت آنها از ویژگی های نگارش تاریخ محلی است.

۳-۴- مراحل قدرت اسلامی سیسیل از دوره ولاه تا سقوط :

الف: والیان اغلبی در صقلیه:

ب: والیان نظامی و سرداران فاطمی در صقلیه:

ت: فهرست برخی از امرای دولت محلی کلبیان در صقلیه (۳۳۷-۴۴۵):

ث: آشوب و ملوک الطوائف و انارشسیسم اقوام و نفوذ خارجی در صقلیه و سقوط کلبیان در ۴۴۴ق.

ح: ارسال ناوگان فاطمی به سرداری علی و ایوب پسران تمیم صاحب افریقیه به صقلیه.

ج: تسلیم کامل صقلیه به خانواده نرماندی، رجار در ۴۸۴ق.

۵- اماکن مقدس و تاریخی سیسیل در مصادر غرب اسلامی

۵-۱ - مکان های باستانی سیسیل

از ارکان اصلی تاریخ محلی وصف اماکن مقدس در محل است. سیسیل دارای سابقه طولانی در مذاهب است که بخشی از آن به مذاهب و اساطیر یونانی می‌رسد، سیسیل یا یونان جدید که انبوهی از یونانیان در مهاجرت به آنجا از جمله در سیر الکوز عقاید خود را انتشار دادند. با وجود این سابقه است که منابع اسلامی از وجود برخی آثار یونانی گزارش داده‌اند.

۵-۲- مکان های اسلامی سیسیل :

گزارش آثار اسلامی و هنر و معماری آن از موارد تاریخ محلی است. از گزارش‌های ابن حوقل در حوزه جغرافیای آمار مساجد و نمازگزاران و فرهنگ آنها و آداب و رسوم در مساجد است. او از کثرت مساجد قرطبه (پانصد مسجد) و مساجد سیسیل (دویست مسجد) اظهار شگفتی کرده است. گزارش ابن حوقل از مساجد سیسیل انتقادی است.

۶-آمار صنوف در تاریخ محلی سیسیل

ذکر آمار و نام صنوف و مشاغل از جمله عناوین اصلی و کاربردی مطرح در تاریخ محلی است. ماهیگیری، کارخانه کشتی‌سازی (دارالصناعه)، تولید و صدور آهن، ترانزیت کالا از همه نقاط جهان، بازرگانی، بین‌المللی و معلمی و کاتب و کشاورزی و دامداری و اداره قهوه‌خانه و رباطها از مشاغل سیسیل دوره اسلامی است. مرکز تجمع مشاغل بازار است که نقطه پرتجمع سیسیل است که اداری و ابن حوقل با مشاهده و عبور و سکونت در بازار و در محل کار اصناف آنها را بیان کرده‌اند. وصف ابن حوقل با ذکر آمار دقیق است، از جمله وصف او از بازار بلرم که از نقاط مهم تجمع در شهر بلرم گزارش او وصف کامل محلی است. او ابتدا اصناف را نام برده است و می‌نویسد در هر صنف در صقلیه دست‌کم دویست نفر کار می‌کند و با احتساب او در بازار سیسیل هنگام حضور ابن حوقل با ذکر سی و شش حرفه در بازار، شش هزار تن در بازار سیسیل کار می‌کرده‌اند. اداری نیز بازارهای سیسیل را بازارهای جامع همه حرف و محل داد و ستد انواع کالاها دانسته است در وصف اداری از سه

بازار کنار هم یاد شده است. و آنها با عنوان سماء یاد نموده است.

۷: مشاهیر سیسیل

۷-۱- گزارش مصادر اسلامی از فلاسفه روم و یونان در سیسیل

از ویژگی‌های خاص تاریخ محلی، مشاهیرنگاری بزرگان دینی آموزشی علمی و فرهنگی و سیاسی هر محل و معرفی آنها به وسیله مورخان محلی و محققان تاریخ شفاهی هر محل به عنوان میراث بومی آن محل است. منابع جغرافیایی و تاریخی خانواده‌ها و مشاهیر سیسیل را در دوره پیش از اسلام و در عهد اسلامی در کتاب‌های مستقل و یا در منابع رجالی ذکر کرده‌اند، از قبر جرجیس و فرفورپوس صاحب ایساغوجی در منطق در صقلیه نیز یاد شده است.

۷-۲- مشاهیر سیسیل دوره اسلامی

۱. **ابن قطاع صقلی:** ابن قطاع صقلی (۴۳۳_۵۱۵) که خود از مشاهیر صقلیه است، از نخستین مورخان تاریخ محلی است که کتاب تاریخ صقلیه او مصدر اخبار محلی صقلیه است.

۲. **ادریسی:** جغرافی‌دان شیعه که در دربار رجار در سیسیل به سر می‌برد و آثار بسیاری در جغرافیای اسلامی از جمله *نزهة المشتاق فی اختراق الافاق* و در ترسیم نخستین نقشه بر روی کره ارائه کرد.

۳. **ابن حمدیس صقلی:** دیوان ابن حمدیس صقلی که از شاهکارهای ادبیات عرب و میراث علمی صقلیه است.

۴. **سردار جوهر صقلی:** او را از سرداران شیعه فتح مصر نامیده‌اند و از این شهروند سیسیلی که در خدمت فاطمیان تربیت شد، در منابع به عنوان بنیانگذار جامع‌الازهر که نقش مهمی در توسعه علم در جهان داشته است یاد کرده‌اند.

۸- تاسیسات آب سیسیل

از ارکان تاریخ محلی ارائه تصویری از منابع تأمین آب مردم یک شهر است. در این‌گونه اخبار چگونگی تهیه آب و نوع استفاده از آن مانند شرب و کشاورزی و نیزار و تالاب و انجام کار در آسیاب آبی آمده است و منابع آن از رودخانه و دریا و چشمه و چاه همراه با نام‌های معروف محلی آنها ذکر شده است و کیفیت و کمیت آن مورد بررسی قرار گرفته است و نحوه استفاده مردم از آن ذکر شده است و مراعات و نزاع‌های پیرامون آن مطرح گردیده و محاکم و دادگاه‌ها و مراکز ذی‌صلاح در رسیدگی به اختلافات آبی با بیان برخی جزئیات آمده است. گزارش شفاهی ابن‌حوقل از مسئله آب در سیسیل بخش اصلی و قابل توجه او در بیان او در تاریخ محلی سیسیل است. او بیان کمی با ذکر نام و آمار در مورد منابع آبی صقلیه دارد. و او در وصف منابع آبی بلرم مرکز صقلیه در عصر خود می‌نویسد: بیشترین لذت مردم صقلیه نوشیدن آب از چاه‌هایی است که در خانه دارند و با وجود آب‌های جاری گوارا به همان آب چاه‌های خانه‌های خود بسنده می‌کنند چون ذائقه واقعی خود را از دست داده‌اند. او سپس در بررسی طبیبی مفصلی علت این فرهنگ مردم صقلیه را ذکر کرده است و آن را مستند به کتاب اخبارالاطبا

نموده است. این وصف و نقد ابن حوقل از فرهنگ مصرف آب در بین مردم صقلیه از شاهکارهای انسان‌شناسی فرهنگی است که در روایت تاریخ محلی جایگاه ویژه دارد (ابن حوقل، ۱۹۳۰، ص ۱۲۳). ابن حوقل از نه چاه و رودخانه یاد کرده است که در کنار منابع آبی چاه‌های خانگی در نقاط مختلف شهر بلرم جاری است و مصرف آنها در کشاورزی و آسیاب را ذکر کرده است. او از رودخانه بزرگ روطه و رودخانه بزرگ عباس نام برده است. به نوشته او آب شرب پادگان نظامی صقلیه و ارتش از چشمه الغربال است که بسیار گوارا و پرآب است.

۹- تولیدات معدن و کشاورزی سیسیل

از مهم‌ترین عناصر کالبدی تاریخ محلی ذکر استعداد و تولیدات کشاورزی و صنعتی است. در منابع جغرافیای اسلامی آمار دقیقی از انواع محصولات کشاورزی و فراوانی و قیمت و کیفیت و صادرات و واردات آنها در شهرها و مناطق مختلف آمده است و کمیت و کیفیت محصولات با هم مقایسه گردیده است. نام صقلیه که واژه‌ای رومی است به معنی زیتون و انجیر است. انجیر خشک و زیتون از اقلام عمده محصولات کشاورزی سیسیل بوده است. از دیگر تولیدات صقلیه که به آن مشهور است گندم است. از دوره باستان از صقلیه به عنوان انبار غله مدیترانه نام برده‌اند و در متون از آنجا به عنوان محل وقوع افسانه الهه غلات در دوره آنا (Anna) در سیسیل در متون غربی آمده است. ابن حوقل نیز صقلیه دوره اسلامی را به وفور گندم آن تعریف کرده صید و صدور انواع ماهی به‌ویژه ماهی تن در گزارش ابن حوقل و جغرافی دانان اسلامی آمده است. کثرت معادن نوشادر و طلا و نقره، سرب و انواع سنگ زینتی و چشمه‌های گوگرد در گزارش منابع دوره اسلامی به‌ویژه در گزارش‌های شفاهی ابن حوقل تصریح شده است

۱۰- زبان و گویش محلی سیسیل

از ویژگی‌های تاریخ محلی زبان و گویش‌های محلی و تغییرات آنها در طول تاریخ آن محل است. سیسیل از نقاط خاص جهان است که موقعیت منطقه‌ای آن به شکلی است که محل مبادلات فرهنگی جهانی بوده است و شاهد عبور و استقرار و سکونت ملل بسیاری با زبان‌های متفاوت بوده است. این جزیره آزمایشگاه برخورد زبان‌ها و فرهنگ‌ها است. زبان تمدن‌های بی‌زانی یونانی رومی اسلامی در سیسیل معمول بود. منابع غربی از سیسیل به عنوان دنیای جدید یونان یاد کرده‌اند. زبان یونانی در سیسیل در دوره اسلامی به عنوان زبان بومی سیسیل در کنار زبان‌های مهاجر عبری و عربی در خدمت توسعه فرهنگ و تمدن اسلامی قرار گرفت.

۱۱- اخبار راه در تاریخ محلی سیسیل :

از جمله وظایف تاریخ محلی ثبت ممالک و بیان مسالک و راه‌ها و جزایر و شهرها و فواصل آنها از یکدیگر است. منابع اسلامی در ثبت تاریخ محلی سیسیل به‌طور کامل به این مطلب پرداخته‌اند، در بیان آنها، جزیره صقلیه مثلث شکل و محیط آن ۵۰۰ میل است. ابن حوقل آن را به مثلث متساوی‌الساقین تشبیه کرده است (ابن حوقل) در وسط دریای مغرب مانند کوهی در

فاصله سه مجرا از طرابلس الغرب از طرف شرق خود واقع شده است و از سمت غرب خود در فاصله یک مجرا از تونس قرار دارد فاصله آن از سرزمین فرنگ از ریوا در ساحل قلوریه گذرگاه و تنگه‌ای به عرض شش میل است که شهر مسینا از شهرهای صقلیه در مقابل آن است و از آن به تنگه مسینا یاد می‌کنند.

منابع:

شهیدی پاک، محمدرضا، نقد و بررسی مصادر، مآخذ و منابع تاریخ نگاری در غرب اسلامی افریقیه، مغرب و آندلس، دفتر همکاری، ۱۳۹۷. ص ۲۳ تا ص ۴۲.

Paradigm of local history the case Sicily in medieval (۸۰۰- ۱۱۰۰)

Dr.Mohammadreza Shahidipak

Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Tehran

Abstract

Historiography of city and anthropology and lineage are the cultural and civilizational productions of medieval , which is registered in the name of local history. the city and its unit behavior, human record for analysis and classification of study of the politics, cultural production, and religious practices of any regions of the world. Special, Writing in this style was typical of the historiography in the in Iberia and North Africa and in these region , Sicily is the best case of a study of local history mentioned in the medieval geographic texts . This island of Mediterranean sea in the Middle Ages, was the land of conflict and war between Byzantium , Franks, Umayyad, Edrissids, Abbasid, Fatimid and Norman dynasty . Fredric II king of Sicily used the heritage and literature and language and person of three religion of Sicily and its nations in his administration and he wrote the questions to scientists of Iberian peninsula and north Africa, Flowers of three religions answered to Sicilian questions and scholars of Moslem, Jew , Christian lives in his court in loyalty ,he determined and obtained his legitimacy by relation with all people of Sicily, that is a symbol and part of heritage of north Africa and Iberian research , a huge collection of them gathered together by, . Michele Amari(۱۸۴۵). This paper investigated and analyzed two hundred of local history of Sicily in final of last medieval as paradigm of local history , that is indeed the report about family history and genealogy of nations lived in cities of Sicily . And paper determined and justified the historical reality of anthropology of societies is heritage of Iberian and north Africa in medieval produced and products by any scholars.

Key words:

Iberian peninsula, north Africa, local history, family, lineage, anthropology, city, Sicily